

Zicht op... ruim zes jaar onderzoek cultuureducatie 2000-2006
achtergronden en literatuur

Inhoud

Vooraf	5
Onderzoek naar Kunst- en cultuureducatie 2000-2005	7
Literatuur	15
Studiecentrum Cultuurnetwerk Nederland	55

Vooraf

In 2002 verscheen *Zicht op... een kwarteeuw onderzoek naar kunsteducatie*. Deze *Zicht op...* bood een uitgebreid overzicht van onderzoek naar de kunst- en cultuureducatie in de afgelopen 25 jaar. Het uitgangspunt vormde de inventarisatie van een kwart eeuw onderzoek naar kunsteducatie over de periode van 1975 tot 2000 (Damen, Haanstra en Henrichs 2002).

Onlangs is door Cultuurnetwerk Nederland een aanvullende inventarisatie gemaakt van onderzoeken die hebben plaatsgevonden in de periode 2000 tot 2006.

Het inleidend artikel van deze *Zicht op... ruim zes jaar onderzoek cultuureducatie (2000-2006)* is geschreven door Folkert Haanstra en Marie-Louise Damen. Zij beschrijven in dit artikel de uitkomsten van deze inventarisatie en vergeleken deze met de eerdere inventarisatie van 25 jaar onderzoek.

Het literatuuroverzicht dat na dit artikel wordt gepresenteerd bevat een uitgebreid overzicht van onderzoeken naar kunst- en cultuureducatie van 2002 tot heden, die aanwezig zijn in het studieceterium van Cultuurnetwerk Nederland.

Cultuurnetwerk Nederland
Utrecht, september 2006

Onderzoek naar Kunst- en cultuureducatie 2000-2005

Folkert Haanstra en Marie-Louise Damen

Het is 35 jaar geleden dat op initiatief van de toenmalige ministeries van Onderwijs en Wetenschappen en van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk de werkgroep O3 werd geïnstalleerd. Die werkgroep had als taak een model te ontwerpen voor de organisatie van het onderwijskundig onderzoek op het terrein van de kunstzinnige vorming in Nederland. De naam O3 refereert aan de kern van de opdracht: organisatie onderwijskundig onderzoek. Om materiaal te verzamelen voor het advies werd een inventariserend onderzoek uitgevoerd en dit resulteerde in 1973 in het rapport *Kunstzinnige vorming in Nederland*.

Kunstzinnige vorming in Nederland omvatte in de eerste plaats een uitgebreid overzicht van het 'wel zeer complexe terrein van de kunstzinnige vorming'. Verder bevatte het een overzicht van de vooral onderwijskundige problemen op het gebied van de kunstzinnige vorming, een overzicht van wat er in Nederland en elders al aan onderzoek was gedaan en een uitgebreide beschrijving van relevant geachte onderzoeksthema's in een programma. Dit onderzoeksprogramma is als uitgangspunt genomen voor een inventarisatie van een kwart eeuw onderzoek naar kunsteducatie, de periode van 1975 tot 2000 (Damen, Haanstra en Henrichs 2002). Onlangs is een aanvullende inventarisatie gemaakt van onderzoeken in de periode 2000 tot 2005. De belangrijkste resultaten daarvan worden hieronder kort samengevat en vergeleken met de uitkomsten van de eerste inventarisatie.

Kunstzinnige vorming in Nederland

Het onderzoeksprogramma kunstzinnige vorming uit 1973 bevatte een lange lijst van onderzoekswensen, verdeeld over thema's. Allereerst waren er de onderzoeksthema's die de hoofdelementen van het algemene didactische model vormen, namelijk doelstellingen, didactische methoden en evaluatie. Daarnaast vormden de twee belangrijkste groepen betrokkenen elk een thema: de leerlingen/deelnemers en docenten/kader. Bij het thema leerlingen/deelnemers hoorden onder andere vragen naar de samenstelling en de motivatie van betrokkenen. Bij docenten/kader ging het in het bijzonder om de problematiek van scholing van docenten en begeleiders. Ten slotte waren er thema's die vooral tot de randvoorwaarden van de kunstzinnige vorming kunnen worden gerekend, namelijk organisatie, afstemming en dienstverlening.

Aan het thema problematiek van de doelstellingen werd in *Kunstzinnige vorming in Nederland* prioriteit toegekend. Onderzocht diende te worden wat de doelen en functies van kunstzinnige vorming waren in de verschillende werkvelden en kunstdisciplines. Het rapport constateerde dat veel van de gehanteerde doelstellingen zeer algemeen en abstract van aard waren. Het was nog de tijd van de grote ideologieën, van de nadagen van de vrije expressie, de neomarxistische *Visuelle Kommunikation*, de fenomenologische benadering, et cetera. Deze algemene doelen dienden te worden geconcretiseerd, in de verwachting dat ze dan als eenduidige richtlijnen konden dienen voor de keuze en ontwikkeling van didactische werkvormen en voor evaluatie. Verder werd opgemerkt dat die algemene doelen vaak vanuit ideologische of vanuit pragmatische en opportunistische motieven aan de kunstzinnige vorming werden toegekend. Onduidelijk was daarbij in hoeverre deze doelen theoretisch en empirisch waren te onderbouwen. Onderzoek naar bereikte effecten was dan ook dringend noodzakelijk en daarmee ook naar valide en betrouwbare evaluatie-instrumenten. Maar daarna kwam nog een wensenlijst met vragen en problemen bij de onderscheiden thema's die ook onderzocht dienden te worden.

Inventarisatie kwarteeuw onderzoek (1975-2000)

De algemene vraagstelling van de inventarisatie had als doel vast te stellen wat was gerealiseerd van het onderzoeksprogramma uit 1973: op welke terreinen (kunstdisciplines, werkvelden) is onderzoek verricht en in welke mate zijn de onderzoeksthema's en onderzoeksprioriteiten van toen onderzocht? Welke theorieën en begrippenkaders zijn gebruikt en welke onderzoeksmethoden zijn gehanteerd? De inventarisatie betrof alle kunstdisciplines en cultureel erfgoed, maar in navolging van het rapport *Kunstzinnige vorming in Nederland* niet het literatuuronderwijs.

De inventarisaties werden gedaan bij sociaal wetenschappelijk onderzoek, maar het zoeken naar onderzoekspublicaties over kunsteducatie in Nederland levert ook een type publicaties op dat het best kan worden aangeduid als historisch. Die behoefte aan geschiedenis was in het rapport *Kunstzinnige vorming in Nederland* niet voorzien. In *Een kwarteeuw* onderscheidt Henrichs in zijn analyse van verzamelde onderzoeken vier typen geschiedschrijving op het gebied van de kunsteducatie: kronieken, kunstvakgeschiedenissen, beleidsgeschiedenis en cultuurgeschiedenis. De kronieken hebben onder meer betrekking op jubilerende instellingen voor kunstzinnige vorming. Kunstvakgeschiedenissen, zoals *Geen dag zonder lijn* (Koevoets en van Rheeden 1980) combineren gedetailleerdheid op het gebied van één discipline vaak met een bredere context van vakpedagogische en soms cultuurhistorische aard. Beleidsgeschiedenissen betreffen ontwikkelingen in het cultuurpolitieke beleid van nationale, provinciale of lokale overheden en cultuurgeschiedenis biedt inzicht in de manier waarop in de samenleving betekenis werd en wordt gegeven aan kunst en kunsteducatie.

Onderzoek 2000-2005

Welk onderzoek is er in de afgelopen vijf jaar bijgekomen en hoe verhoudt dat onderzoek zich tot de onderzoeken die in *Een kwarteeuw* zijn geïnventariseerd? In absolute aantallen is de hoeveelheid onderzoekspublicaties flink gestegen. In totaal zijn er sinds 1975 630 onderzoekspublicaties over cultuureducatie verschenen, waarvan 206 in de afgelopen vijf jaar; dat is maar liefst eenderde van het totaal.

Ongeveer driekwart van het onderzoek naar cultuureducatie is toegepast onderzoek. In het O3-rapport wordt hieronder verstaan onderzoek met als doel het vergroten van kennis en directe bruikbaarheid van de resultaten voor beleid en/of praktijk.

Circa twintig procent van het onderzoek is fundamenteel onderzoek. Fundamenteel onderzoek beoogt een bijdrage te leveren aan theorievorming, maar bijdragen aan theorievorming sluiten praktische toepassingen niet uit. Het gaat hier dus om een globale indeling waarbij sprake is van overlap. Het overige onderzoek (vijf procent) betreft bijvoorbeeld literatuurstudies en ontwikkelingsonderzoek. De verhouding tussen toegepast en fundamenteel onderzoek is in de periode 2000-2005 dezelfde als in de vijfentwintig jaar ervoor.

Wat betreft de werkvelden is de aandacht de afgelopen vijf jaar verschoven naar de cultuureducatie op school, met als gevolg dat er minder aandacht is voor cultuureducatie buiten school. Deze verschuiving is te herleiden naar de speerpunten in het beleid. Mede door het beleidsproject Cultuur en School is de nadruk komen te liggen bij de cultuureducatie op school. In het onderwijs is vervolgens meer onderzoek verricht in het basisonderwijs, en op havo en vwo. Ook dit is terug te voeren op de aandacht in het beleid voor deze typen onderwijs.

Hieronder worden de onderzoeken van de twee inventarisaties per onderzoeksthema vergeleken.

Doelstellingen

De analyse van de problematiek van de doelstellingen werd in het rapport van 1973 als zeer urgent beschouwd. De hoofdvragen waren daarbij: wat zijn de doelen en functies van kunstzinnige vorming in de verschillende werkvelden en kunstdisciplines, en kunnen deze doelen theoretisch en empirisch onderbouwd worden? De verwachting was dat de geconcretiseerde doelstellingen vervolgens zouden kunnen dienen als eenduidige richtlijnen voor de didactische werkvormen en voor evaluatie. In veel (vooral inventariserende) onderzoeken is de problematiek van de doelstellingen inderdaad aan de orde gekomen. De sterke nadruk op persoonlijke ontplooiing en sociale verandering van de jaren zeventig verschoof naar een meer vakinhoudelijke 'academische' benadering en naar de bevordering van cognitieve vaardigheden. Onderzoek laat verder zien dat betrokken docenten meer aandacht hebben voor buiten de kunsten gelegen, instrumentele doelen en minder voor de in de officiële kerndoelen geformuleerde vakinhoudelijke doelen. De verwachting van de werkgroep O3 dat onderzoek een volledige inventarisatie van doelen zou opleveren om er vervolgens op een eenduidige manier didactische werkvormen en toetsing uit af te leiden, bleek niet realistisch. Het onderwijsproces verloopt aanzienlijk minder rationeel. Vandaag de dag heeft het doelstellingenvraagstuk nog wel steeds een plaats in vooral inventariserend onderzoek. Daarin wordt veelal gevraagd naar de doelstellingen die betrokkenen met cultuureducatie voor ogen hebben. Een nadere empirische analyse van het behalen van doelstellingen of een theoretische discussie over de relevantie en consequenties van specifieke doelstellingen is niet aangetroffen in het onderzoek van de afgelopen vijf jaar. Inhoudelijk is er grotere belangstelling gekomen voor doelstellingen als sociale cohesie en (daaruit voortvloeiend) een goed of veilig schoolklimaat.

Didactische methoden

In *Een kwarteeuw* is veel beschrijvend en inventariserend onderzoek gedaan naar de didactische werkvormen en methoden bij de verschillende kunstdisciplines, maar het ontbrak aan een systematische vergelijking van de uitvoerbaarheid en de effecten van verschillende didactische methoden. In de afgelopen vijf jaar is in het onderzoek naar didactische methoden nog steeds veel beschrijvend onderzoek te zien, zoals *good practices* in de vorm van casestudy's. Wel is er een aantal scripties verschenen waarin theoretische vragen over didactische methoden aan de orde komen, zoals de kansen en mogelijkheden van een autonome kunsteducatie in een curriculum waarin afzonderlijke vakken opgaan in integrale leergebieden, de aanpak van een postmoderne en authentieke literatuur-educatie bij CKV of het verschil tussen een objectieve en associatieve kunstbenadering. Schippers schreef een dissertatie over de aanpak van muziekeducatie met een cultureel divers perspectief. Over culturele diversiteit verscheen ook een beschrijvend onderzoek naar de mogelijkheid voor een multi-culturele aanpak in de kunstvakken. Verder is er onderzoek naar de didactiek van het kunstvak-onderwijs in de lectoraten van de conservatoria in Den Haag en Groningen. Wat betreft onderwijsinhouden verdient het onderzoek van Bevers vermelding, waarin de aandacht voor een nationale culturele canon in eindexamenprogramma's van enkele landen wordt vergeleken.

Evaluatie en effecten

Het verrichte evaluatieonderzoek in de kunsteducatie weerspiegelde de verschillende opvattingen in de sociale wetenschappen over evaluatiemethoden en instrumenten. Veel evaluaties waren kwalitatief van aard. Experimentele opzetten met kwantitatieve metingen zijn schaars. In het algemeen is er weinig onderzoek naar primaire effecten (de effecten op leerlingen en deelnemers) van kunstzinnige

vorming of van de begeleiding en ondersteuning op leerlingen. Vaker is gekeken naar effecten in de voorwaardelijke sfeer: zoals het bereik van voorzieningen en methoden, de mening over kwaliteit van methoden, begeleiding en dergelijke. Er is op basis van Cito-onderzoek aanzienlijk meer bekend over het meten van kennis en vaardigheden in de kunstzinnige vakken, maar buiten de examens is deze kennis weinig benut in evaluatie van het reguliere onderwijs.

Ook tegenwoordig kent het onderzoek naar de evaluatie van cultuureducatie vele verschijningsvormen. Een deel van deze onderzoeken betreft beleidsevaluaties. Er zijn bijvoorbeeld verschillende onderzoeken gedaan in het kader van het Actieplan Cultuurbereik en in het kader van de Regeling Versterking Cultuureducatie in het primair onderwijs. Verder is er onderzoek geweest naar de stand van zaken wat betreft brede scholen, onderzoek naar gemeentelijk beleid op het gebied van cultuureducatie en onderzoek naar de verschillende bonnenregelingen (Pabo, CKV).

Opvallend is bij deze studies dat er wel veel monitoring is van de stand van zaken in cultuureducatie, maar dat er geen sprake is van standaardisering van meetinstrumenten. Hierdoor blijft het lastig om de onderzoeksresultaten met elkaar te vergelijken (Amsterdam meet de stand van zaken bijvoorbeeld op een andere manier dan Rotterdam). Ook zijn er opvallend weinig metingen. Als het blijft bij een nulmeting mag die strikt genomen de naam nulmeting niet dragen. Gewenste standaardisatie van meetinstrumenten is gebruikelijker geworden in het onderzoek naar cultuurparticipatie, zoals bij de zogeheten Richtlijn Onderzoek Cultuurparticipatie (RCO) voor bevolkingsonderzoek of bij publieksonderzoek van musea en podia, mede door een onderzoekshandleiding van Ranshuysen (1999). Naast evaluaties in de beleidscontext zijn er ook - en dan meestal kwalitatieve - evaluaties van projecten door culturele instellingen, bijvoorbeeld in het kader van cultureel erfgoed of nieuwe media. Empirisch onderzoek naar de mate waarin cultuureducatie effecten heeft op buiten de kunsten gelegen doelen (zoals verhoging van leerprestaties of sociale cohesie) is in Nederland nauwelijks verricht. Toch is hier door de vraag naar de legitimering van cultuureducatie wel behoefte aan.

Deelnemers/leerlingen

Onderzoek naar de deelnemers diende zich volgens het O3-rapport vooral te richten op motivatie. Ook moest de samenstelling van het publiek in kaart gebracht worden. Naar de motivatie van leerlingen/deelnemers is veel beschrijvend onderzoek gedaan. In mindere mate zijn theorieën ontwikkeld en getoetst die de motivatie (of het gebrek eraan) van leerlingen en deelnemers kan verklaren. Wie deelnemers zijn aan amateurkunst en buitenschoolse kunsteducatie is in veel beschrijvend en inventariserend onderzoek aan de orde gekomen, bijvoorbeeld in de bekende publicatie *De kunstzinnige burger* (Van Beek en Knulst 1991), maar ook in plaatselijke onderzoeken bij muziekscholen en centra voor de kunsten. In het recente onderzoek naar leerlingen en deelnemers komt de cultuurdeelname nog steeds relatief vaak aan de orde. Al deze onderzoeken samen geven een vrij uitgebreid beeld van de culturele activiteiten die leerlingen of deelnemers al dan niet in hun vrije tijd ondernemen en hoe vaak ze dat doen. Het betreft hier steeds landelijke onderzoeken, zoals het Aanvullend Voorzieningen Onderzoek van het SCP, het project Jongeren en Cultuur (waaronder het CKV1-Volgproject) van Nagel en Ganzeboom en cijfers van de CJP-jongerenpanels. Nagel schreef ook een proefschrift over de culturele loopbanen van leerlingen. Er is één publicatie waarin de cijfers van cultuurdeelname onder jongeren in een aantal verschillende landen in Europa met elkaar worden vergeleken. In Rotterdams onderzoek is specifiek aandacht besteed aan de vrijetijdsbesteding (waaronder culturele of kunstzinnige activiteiten) van 55plussers. Naast de cultuurdeelname zijn de motieven en beleving van leerlingen en deelnemers vaker in beeld gebracht, bijvoorbeeld in het kader van een evaluatie van een cursus of een project. Anders dan bij onderzoek naar cultuurdeelname word hiernaar dikwijls kleinschaliger onderzoek gedaan met open interviews, bijvoorbeeld in de vorm van gesprekken met speciaal geselecteerde groepen (zogeheten focusgroepen).

Docenten/kader

Het thema docenten kwam in de periode 1975-2000 vooral aan de orde in onderzoeken naar het aansluiten van de kunstvakopleidingen bij de beroepspraktijk. Er wordt periodiek inventariserend onderzoek gedaan naar de arbeidsmarktsituatie van afgestudeerden van kunstvakopleidingen, waaronder de docentenopleidingen. Diverse onderzoeken betreffen het inschakelen van kunstenaars in het onderwijs. Een terugkerende vraag daarbij is of en zo ja in welke mate de kunstenaar ook de rol van docent of pedagoog moet vervullen.

In het recente onderzoek naar docenten en kader gaat het nog steeds weinig over de praktijk of de praktijkkennis van de docenten. Enkele voorbeelden waarin dat wel is gebeurd, is onderzoek in het lectoraat kunsteducatie van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten naar de praktijkkennis van vakleerkrachten primair onderwijs over noten leren lezen en naar de lespraktijk van docenten beeldende vorming. Veel vaker werden en worden docenten geïnterviewd over hun ervaringen met een bepaald project of een aanpak. De docenten zijn daarmee niet het onderwerp/subject van studie. Door veel inventarisaties onder docenten is er wel een vrij duidelijk beeld van hun wensen, behoeften, ervaringen en beoordelingen op allerlei cultuureducatieve terreinen. Er is echter nog weinig bekend in hoeverre docenten van elkaar verschillen in benaderingen of aanpakken van cultuur-educatie, waardoor eventuele verschillen veroorzaakt worden en wat de effecten of consequenties van een dergelijke aanpak zijn. Een uitzondering daarop is het onderzoek in opdracht van Cultuurnetwerk Nederland naar verschillen tussen docenten in hun beoordeling van een kunstdossier CKV1 en in hoeverre eventuele verschillen verklaard kunnen worden door een ervaringsgerichte of juist kennisgerichte aanpak.

Organisatie

De problemen met betrekking tot het thema organisatie van de kunsteducatie raken aan de problematiek van dienstverlening. Prioriteit had onderzoek van het aanbod kunsteducatie door de verschillende instellingen en de mate van samenwerking tussen organisaties. De onderzoeken met dit thema laten zich als volgt samenvatten: er is wederom veel beschrijvend en inventariserend onderzoek en weinig toetsend of theoriegestuurd empirisch onderzoek. Het aanbod van de instellingen en de samenwerking tussen organisaties is op lokaal en regionaal niveau veelvuldig beschreven. Er zijn enkele onderzoeken naar de privatisering en schaalgrootte van de instellingen. Dit onderzoek concentreert zich in de jaren tachtig en begin jaren negentig, tijdens en vlak na grote bezuinigingsronden in de kunstensector.

Opvallend is dat relatief veel onderzoeken recentelijk lokaal of regionaal gedaan worden, mogelijk ook ingegeven door het karakter van het Actieplan Cultuurbereik. Terugkerende onderwerpen zijn de samenwerking tussen onderwijs en culturele instellingen en cultuureducatieve netwerken. Maar ook is er onderzoek naar de organisatie of aanpak van de cultuureducatie zelf zoals in *Ontbijten met de directeur, Praktijkgerichte filmeducatie in NL* of het *CKV1-Volgproject*.

Dienstverlening

Inventariserend onderzoek en evaluatieonderzoek naar de verschillende overlappende vormen van dienstverlening zou volgens *Kunstzinnige vorming in Nederland* moeten leiden tot efficiënte taakafbakening en samenwerking tussen de verschillende plaatselijke, regionale en landelijke instellingen. Ook beval het rapport aan om op systematische wijze te experimenteren met dienstverlening in de verschillende werkvelden en kunstdisciplines. Misschien niet op systematische wijze, maar er is de

afgelopen kwart eeuw wel veel geëxperimenteerd met de dienstverlening. Dit gebeurde vooral in het kader van de in de jaren tachtig ontstane verzorgingsstructuur kunstzinnige vorming. De verschillende ontwikkelingen en herstructureringen in deze verzorgingsstructuur zijn gepaard gegaan met een forse hoeveelheid beleidsgericht onderzoek in opdracht van landelijke en provinciale overheden en van instellingen uit de verzorgingsstructuur zelf. Vanaf eind jaren negentig is er onderzoeksmatige aandacht gekomen voor een infrastructuur en dienstverlening op het gebied van educatie in en door cultureel erfgoed.

Theorie

In slechts enkele deelgebieden van de onderscheiden thema's is sprake geweest van een reeks onderzoeken vanuit een bepaald theoretisch kader. Veel vaker is er sprake van eenmalig en losstaand gebruik van theoretische noties uit de onderwijskunde, de organisatiekunde, communicatiewetenschap, semiotiek en dergelijke. De cognitivistische benadering in de wetenschap van de afgelopen decennia is ook voor de kunsteducatie van invloed geweest. Dat heeft zich vooral geuit in de discussie rond de legitimering van kunsteducatie (met name de theorie van de meervoudige intelligentie van Gardner) en in de onderbouwing van leerlinggericht en procesgericht onderwijs. Het heeft echter maar in zeer beperkte mate geleid tot empirisch onderzoek. Er zijn enkele onderzoeken verricht naar probleemoplossend gedrag van leerlingen in de kunstvakken. Substantiëler is het onderzoek dat is gedaan op basis van de zogeheten informatieverwerkingstheorie van cultuurdeelname van Ganzeboom en onderzoek en theorievorming op het gebied van ontwikkelingsstadia in artistieke vaardigheden en esthetische oordelen. Recentelijk heeft ook de leerstijltheorie van Kolb aandacht gekregen.

Naar een onderzoekskader

Uit de beide inventarisaties blijkt dat er sprake is van een sterke stijging van het aantal onderzoeken op het gebied van kunst- en cultuureducatie. Maar belangrijke kenmerken zijn gebleven, namelijk dat de onderzoeksinspanningen versnipperd zijn en dat er door het ad-hockarakter van veel toegepast en praktijkgericht onderzoek nauwelijks sprake is van cumulatie van kennis. Meer samenhang in kennisopbouw vraagt om onderzoeksprogrammering en een onderzoeksinfrastructuur. Beschreven is hoe al in 1973 zo'n onderzoeksprogramma is opgesteld. Tegelijkertijd is toen geprobeerd een structuur te ontwerpen waardoor uitvoering, coördinatie en bijstelling van het onderzoeksprogramma gegarandeerd konden worden. Dat is niet gelukt en ook in de decennia daarna is dat nog verschillende keren zonder succes geprobeerd. Belangrijke oorzaak was dat de programma's erg ambitieus van opzet waren, terwijl de noodzakelijke faciliteiten en randvoorwaarden grotendeels ontbraken.

De huidige ambitie van Cultuurnetwerk Nederland is daarom bescheidener, namelijk een onderzoekskader ontwerpen dat de contouren aangeeft van huidige en toekomstige onderzoeksinspanningen en dat richtinggevend moet zijn voor een deel van de te onderzoeken thema's en vragen. De bouwstenen daarvoor zijn de hiervoor beschreven inventarisaties van onderzoek, maar ook de raadpleging van vertegenwoordigers van beleid, praktijk en van onderzoek. Naar gelang de invalshoek en de belangen van de betrokken partijen (beleid, praktijk en onderzoekers) zullen waarschijnlijk verschillende prioriteitstellingen ontstaan in onderzoeksthema's en in de doelen en functies van het gewenste onderzoek. Het is verhelderend als die verschillen zichtbaar worden. Belangrijk is dat lopend en toekomstig onderzoek in dit kader geplaatst kan worden, dat er over opzet, inhoud en resultaten veel meer uitwisseling tussen de verschillende betrokkenen ontstaat, zodat in termen van het huidige

jargon van de kenniseconomie gesproken kan worden van doeltreffende kennisontwikkeling en kenniscirculatie op het gebied van de cultuureducatie.

Folkert Haanstra is bijzonder hoogleraar cultuurparticipatie en cultuureducatie namens Cultuurnetwerk Nederland aan de Universiteit Utrecht en lector kunst- en cultuureducatie aan de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

Marie-Louise Damen is docent cultuureducatie en -participatie aan de Universiteit Utrecht en de Rijksuniversiteit Groningen en is medewerker Studies en Onderzoek bij Cultuurnetwerk Nederland.

Geraadpleegde bronnen

Beek, P. van & Knulst, W.P. (1991). *De kunstzinnige burger*. Onderzoek naar amateuristische kunstbeoefening en culturele interesse onder de bevolking vanaf 6 jaar. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Haanstra, F., Henrichs, H. & Damen, M.L. (2002). *Een kwarteeuw onderzoek naar kunst en cultuureducatie in Nederland*. (Cultuur + Educatie; 4). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.

Koevoets, B. & Rheeden, H. van (1980) *Geen dag zonder lijn. Honderd jaar tekenonderwijs in Nederland 1880-1980*. Uitgegeven ter gelegenheid van het honderdjarige bestaan van de Nederlandse Vereniging voor Tekenonderwijs.

Ranshuysen, L. (1999). *Handleiding publieksonderzoek voor podia en musea*. Amsterdam: Boekmanstichting.

Werkgroep Organisatie Onderwijskundig Onderzoek (O3) (1973). *Kunstzinnige vorming in Nederland* Nijmegen: NIVOR.

[Link naar literatuur en websites Zicht op... ruim zes jaar onderzoek cultuureducatie 2000-2006](#)